

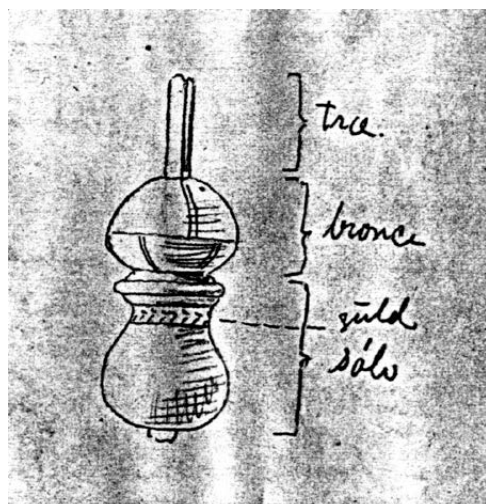
Ten, tråd og nøste

– om dekor på spinnehjul

Fra Rogaland foreligger en overveldende mengde spinnehjul; ifølge universitetsmuseenes elektroniske database er det tett oppunder 1000. I 1985 gjennomførte Ellen Høigård Hofseth en analyse der 614 av spinnehjulene inngikk. Hun vektla typologi og kronologi, men berørte også spinnehjulenes dekor. I en artikkel i *Viking* fra 1990 tok hun opp igjen en dekorform hun tolket som solfigurer. Det følgende er en fortsettelse av Høigård Hofseths arbeid. Ved siden av solfigurene vil motiver som kan kobles til spinneaktiviteten – ten, tråd og nøste – være i fokus. Det er en dekorform som ikke tidligere har vært tatt opp. Grunnlagsmaterialet er spinnehjul som ut fra dekor og form peker mot en datering til eldre jernalder, og mer presist romertid og folkevandringstid. I diskusjonen inngår spinnehjul fra godt daterte funnkontekster, men også løsfunn.

Form og funksjon

Høigård Hofseth konsentrerte analysen til 129 spinnehjul som lot seg datere til eldre eller yngre jernalder gjennom funnsammenhengen i graver, og i tillegg 58 spinnehjul fra graver uten daterbare gjenstander (Høigård Hofseth 1985:34–41). Hun fant at spinnehjulene i eldre jernalder var karakterisert av en rekke former som ikke finnes i graver datert til yngre jernalder; konkave, ryggete eller hjul med sideflater lik en rett avskåret kjeGLE (Høigård Hofseth 1985:36). Den vanligste formen i yngre jernalder var spinnehjul med krumme sideflater med størst bredde ved basislinjen, en form som ifølge Høigård Hofseth ikke forekommer i graver fra eldre jernalder. Formen med krumme sider og størst bredde noe over basislinjen finnes både i eldre og yngre jernalder. Et annet særtrekk som utkrystalliserte seg, var at flate spinnehjul, uansett form, ofte er fra yngre jernalder. Dette rimer med at de kuleformede hjulene gjerne har dateringer til eldre jernalder og ofte romertid. Spinnehjulenes former i eldre og yngre jernalder er senere blitt diskutert i flere arbeider (eks. Andersson 2003; Harrington 2008:figur 16; se også Verhecken 2010:figur 44.11, for oversikt over former på spinnehjul generelt). Andersson vektlegger at spinnehjulenes form varierer regionalt og kan være relatert til materialet de er laget av. Spinnehjulene fra Rogaland viser stor variasjon i materialet. Fra eldre jernalder er mange av kleberstein, men også av gneis, sandstein, skifer, jaspis, klorittskifer og serpentin (Høigård Hofseth 1985:42–43). I tillegg kommer materialer som leire, keramikk, rav, bronse, jern og bein. I yngre jernalder er det mindre variasjon, og kleberstein er klart det vanligste. Til Høigård Hofseths liste kan vi faktisk føye til edle metaller som sølv og gull. Da hun skrev sin artikkel, ble Ølen regnet til Hordaland fylke. I dag inngår kommunen i Rogaland, og vi kan trekke spinnehjulet fra Innbjoa inn i diskusjo-

Figur 1. Spinnehjulene fra Innbjoa, Ølen (B4208) er av henholdsvis brønce og sølv med gulldekor. Her i Sheteligs tegning, Sheteligs notater, Universitetsmuseet i Bergen.

nen (figur 1). I en meget fragmentert grav på denne gården ble det nemlig funnet noe så sjeldent som et spinnehjul av sølv. Det hadde en pærelignende form, og omkring det smale partiet løp et stempeldekorert bånd av gull. Hjulet ble funnet på restene av en ten sammen med et spinnehjul av brønce med enkel strekdekor. I dag er kun brønsdelen bevart. I funnet inngår en gullring lik Ryghs (1885) figur 306, og som viser til en datering til romertid. I tillegg til å være unikt og vakkert understreker hjulet fra Innbjoa den investering og kreativitet som er lagt i eldre jernalders spinnehjul. De utmerker seg generelt ved gode proporsjoner og presisjon i form og dekor. Høykvalitetshjul er også de dreide formene. De blir ikke videre diskutert her, men det skal nevnes at flere flotte eksemplarer av denne formen er fra Vest-Agder, der de forekommer i par, som de to av en sort, polert bergart fra Ågedal i Audnedal,

et kuleformet med krave og et dobbeltkonisk hjul (B3410r; Shetelig 1914:figur 75–76).

Gjennom systematisering av spinnehjulenes vekt fant Høigård Hofseth tendenser til at de eldre hjulene er tyngre enn de yngre, og hun gjennomførte eksperimenter med hjul av ulik tyngde og tråd med varierende tykkelse (Høigård Hofseth 1985:42). Nyere analyser og eksperimenter med spinning har vist at en rekke forhold kan virke inn på trådens tykkelse og kvalitet (Andersson 2003:22–26; Andersson Strand 2010:12–13; Grømer 2010:90–97; Verhecken 2010). Ved spinnehjulet selv er likevel vekten avgjørende, og små variasjoner får utslag på garnets tykkelse. Det gjelder så vel ull som lin. Lette hjul mellom 5 og 10 g kan spinne meget fine tråder, men fungerer ikke ved spinning av grovere tråd. Spinnehjulets diameter er vesentlig med hensyn til trådens tetthet, noe som også reguleres gjennom roteringen. Videre er det vist at en tråd spunnet med et lett spinnehjul på 4 g, inneholder langt færre fibre enn når man bruker tyngre hjul på 8 g og 18 g (Andersson Strand 2010:12–13). Et lett hjul gir følgelig størst utkomme, av trådlengde i forhold til ullmengden. På den annen side går det raskere å spinne med tyngre hjul, og det krever mer konsentrasjon å spinne med de letteste hjulene (4 g og 8 g) enn med de tyngre (18 g). Tunge hjul (ca. 30 g) fungerte greit ved spinning av forholdsvis tynn tråd av plantefibre; de dreide godt og lenge, og tråden holdt (Grømer 2010:90–97).

Solfigurer, runer og kosmiske krefter

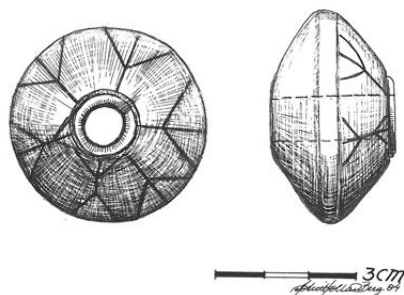
Høigård Hofseth fant at omtrent halvparten av spinnehjulene fra eldre jernalder har en eller annen form for dekor, mens det er mer sjelden i yngre jernalder (Høigård Hofseth 1985:43). Hun opererte med dekortypene horisontale og vertikale sirkler, streker, groper og punkter,

skrifttegn og kombinasjoner av disse elementene (se også Harringtons 2008: figur 17). I artikkelen fra 1990 tok Høigård Hofseth opp dekoren med vertikale sirkler (radiære linjer som stråler ut fra hullet), og tolket den som solfigurer (Høigård Hofseth 1990:102–104, figur 2). Hun så en sammenheng mellom solfiguren og spinnehjulet gjennom den jevnt snurrende bevegelsen og hjulets runde form, som ga assosiasjoner til solens bevegelse over himmelen. Forbudet mot spinning på merkedager som solverv viste, ifølge Høigård Hofseth, at det har vært en aktuell assosiasjon gjennom lang tid, og at den har vært tillagt betydning. Ved solverv skulle man ikke sysle med ting som gikk rundt, spesielt ikke spinning. Håndtenens bevegelser med det lille hjulet kunne forstyrre de kosmiske kreftene; i verste fall kunne de hindre sola i å komme tilbake. Disse sammenhengenes vide utbredelse viser, ifølge Høigård Hofseth, til gammelt tankegods, og til de eldste dekorformene på spinnehjulene hører solfigurene i form av radiære stråler rundt hullet. De er også de vanligste. Til denne dekorformen, som Høigård Hofseth fokuserte på, kan det etter en ny gjennomgang av materialet føyes til enda én. Den ser ut til å være mer sjelden, men den gir minst like klare assosiasjoner til solen, nemlig vinkelborder som løper rundt hullet, i noe varierende utforming (figur 2). Hjulet fra Hodnafjell på Rennesøy (figur 2:1) har en vinkelbord satt sammen av figurer som hver for seg ligger tett opp til runen som står for bokstaven z (senere r): Ψ . Motivet reiser et interessant spørsmål om forholdet mellom runer og dekor. Sammenhengen mellom runer, runelignende tegn, dekor og gjenstand er diskutert i en artikkel om våpen (Oehrl 2011). Der er det vist hvordan de ulike visuelle uttrykkene kan gli over i hverandre og relatere seg til en magisk-poetisk betydning (Oehrl 2011). Dr. Sigmund Oehrl, Universitæt Göttingen har vært så vennlig å vurdere spinnehjulet fra Hodnafjell, via en tegning. Han skriver: *S7005a shows carvings that look like the old z-rune. One of the signs (the lower on the right picture) is different. It looks like a mirrored z-rune. The only inscription with this variant can be found on the brooch from Charnay. On the spindle whorl the carvings could be influenced by runes but they seem to be used as ornament* (Oehrl i e-post 17.11.2011). Kan det være slik at de assosiasjoner som dekoren på spinnehjulet vekket, ble satt i bestemte sammenhenger ved at den var runelignende, eller omvendt? Og kanskje var tvetydigheten mellom skrift og dekor av betydning i seg selv? En liknende kobling mellom rune og dekor kunne tolkes inn i de mer regelmessige variantene av vinkeldekoren i solmotivene. Borden kan sees som en sammenkobling av s-runen – ξ – som nettopp heter *sol*.

Vinklene i borden på hjulet fra Holmen i Bjerkreim (figur 2:2) er svakt bøyde og gir inntrykk av å være i en snurrende bevegelse. Av og til er også de radiære linjene som stråler ut fra hullet, bøyde, slik at de fremstår som et virvelmønster. Det er nærliggende å koble dette til den snurrende bevegelsen i spinningen selv. Virvelmønstrene følger både S- og Z-spinningens retning. Spinneretningene er kosmisk forankret gjennom begrepene *motsols* (S-spinning) og *medsols* (Z-spinning) (Bender Jørgensen 2013:132). Et fint eksempel med et jevnt og presist utført virvelmønster i *medsols* retning er et høyt, dobbeltkonisk spinnehjul fra Tu i Klepp (B2595).

Snodde og flettede tråder, nøster og tener

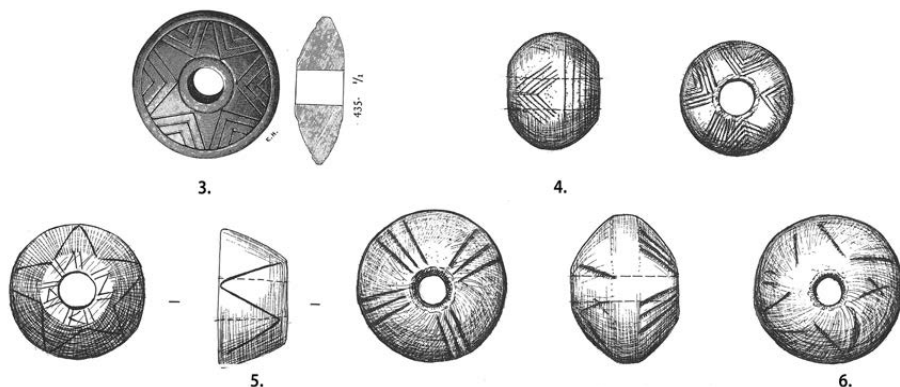
Mer direkte koblinger mellom dekor og den aktiviteten der spinnehjulene har sin praktiske funksjon, forekommer med motiver som kan tolkes som flettede tråder, skrånkraverte vulster som fremstår som snodde tråder, samt motiver som vekker assosiasjoner til nøster, og

Figur 2:1. Spinnehjul med solmotiv og dekor satt sammen av runer: Hodnaffjell, Rennesøy (S7005). Tverrmål 3, 5 cm. Tegning: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

Figur 2:2. Spinnehjul med spinnende solmotiv. Holmen, Bjerkreim (S8607). Over- og underside. Tverrmål 4,6 cm. Foto: Ragne Johnsrud, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

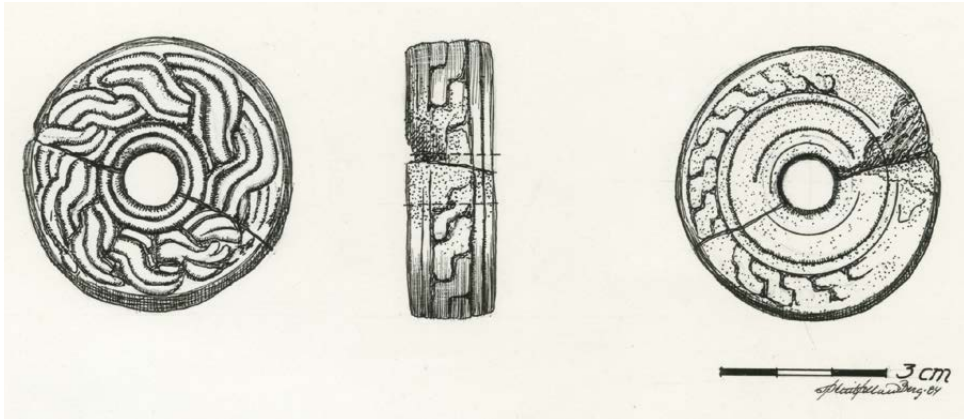

Figur 2:3–2:6. Spinnehjul med solmotiv. 3. Herikstad, Lye (C3757). Tverrmål 3, 8 cm; 4. Longaland, Finnøy (S8652). Tverrmål 3 cm; 5. Ukjent gård, Time (S1884). Tverrmål 3, 5 cm; 6. Obrestad, Hå (S6088). Tverrmål 3, 9 cm. Tegninger: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger © (nr. 3 er fra Rygh 1885:figur 435).

Figur 2:7. Sønnfør, Tysvær (S6338). Tverrmål 4 cm. Foto: Terje Tveit, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

faktisk også, i sjeldne tilfeller, til håndtener. Fletninger i ulike former er presentert på figur 3 og 4. Flettedekor på spinnehjul forekommer i ulike varianter også utenfor Rogaland (eks. Øvsthus, Kvinnherad, Hordaland avbildet på Shetelig 1912:figur 373; Møkjåland, Iveland, Aust-Agder avbildet på Gjesing 1934:plansje III,b; Ommundrød, Vestfold avbildet i Sjøvold 1958:plansje 3(1), 2 og i Dybsand 1956:figur 14b-c). Skråraverte, vertikale vulster eller snodde tråder finnes på en gruppe kuleformede hjul fra Rogaland, som dessuten gir assosiasjoner til små nøster (figur 5). Assosiasjon til nøster gir også

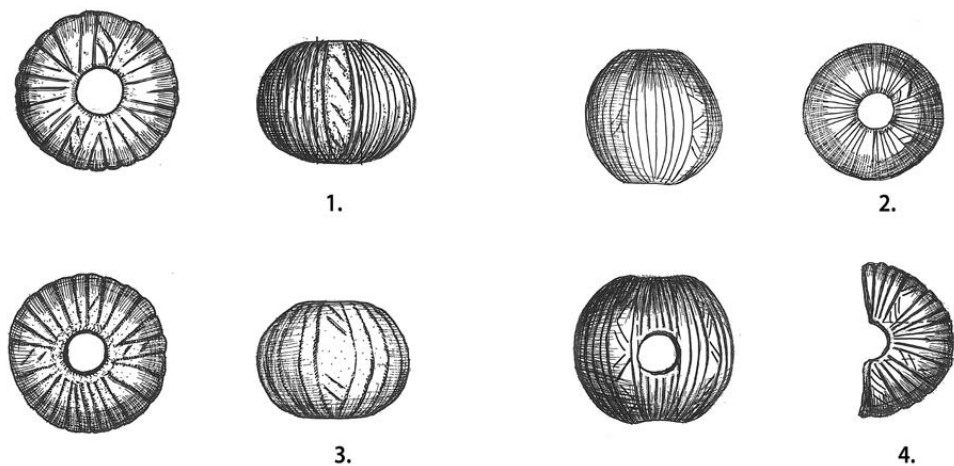
Figur 3. Spinnehjul med flettedekor fra Tjøtta, Klepp (S7280). Tverrmål 4,7 cm. Tegning: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

hjul der linjedekoren ligger i bredere, skrånkraverte felt (figur 6–7). Dersom disse skal oppfattes som små nøster, er det slike der trådene ligger samlet i felt med kryssende retning (i bånd eller diagonale felt) (for eksempel Warburg 1974:figur 144c og d). Man kan også nøste slik at tråden ligger jevnt radiært, et såkalt *hunnøste*, (min oversettelse fra dansk *hunnøgle*) (Warburg 1974:178, figur 144b), ikke ulikt det inntrykket de kuleformede spinnehjulene på figur 5 gir. *Hunnøster* blir nøstet rundt et stykke papir eller rundt tommel og pekefinger slik at det dannes et hulrom midt i nøstet. Et *hannøste* har brede og kryssende, diagonale felt og er nøstet rundt en nøstepinne (Dybdahl 1988:22; Warburg 1974:178, figur 144d). Fra et *hannøste* kan tråden trekkes både fra innsiden og fra utsiden av nøstet. Nøstepinner kunne i nyere tid være laget med rangler i enden (ranglen er

Figur 4. Spinnehjul med fletter og tener fra Uskjå, Sandnes (S8870). Tverrmål 3, 6 cm. Foto: Terje Tveit, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

formet slik som på de langt større stavene av jern fra vikingtid, se avbildninger og diskusjon i Price 2002; se også Heide 2006a). I det store tekstilfunnet fra Tegle i Time finnes det et nøste (figur 8) som er C14-datert til folkevandringstid (Halvorsen 2008:tabell 1, 31–35, appendiks 1:8). Det er mulig at dette har vært nøstet slik at trådene er lagt i diagonale felt, men det er vanskelig å avgjøre sikkert, da trådene er noe forstyrret. Garn kan også være

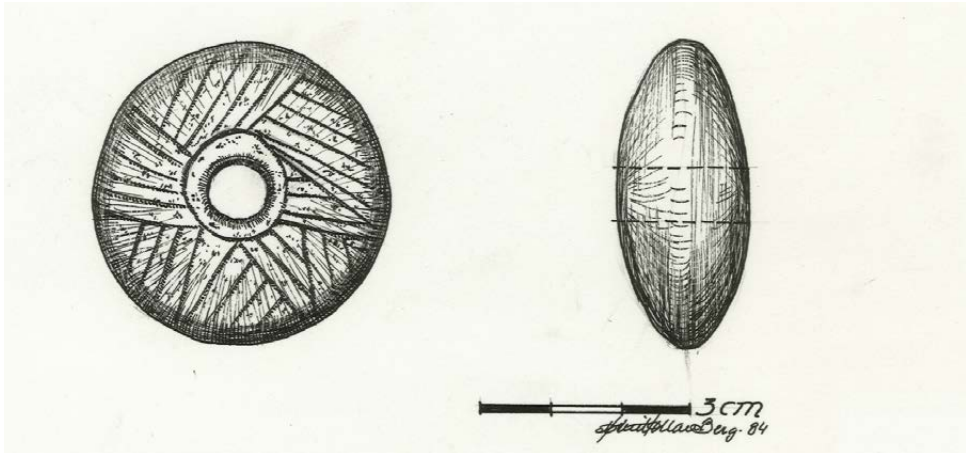
Figur 5. Kuleformede spinnehjul med radiære linjer og skråkraverte, vertikale vulster som fremstår som snodde tråder. 1. Velle, Karmøy (S6351). Tverrmål 3 cm; 2. Særheim, Klepp (S9633). Tverrmål 3 cm; 3. Harastad, Randaberg (S7963). Tverrmål 3,1 cm; 4. Salte, Klepp (S6805). Tverrmål 3, 1 cm. Tegninger: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

nøstet opp i hesper eller dukker, noe som også er belagt i Tegle-funnet. Et spinnehjul av dobbeltkonisk form gir assosiasjoner nettopp til en slik hespe eller dukke (figur 9). Det har radiære vulster som avbrytes av et bånd med horisontale vulster rundt hjulets smaleste parti. Omkring hullet på den ene siden er det en solfigur.

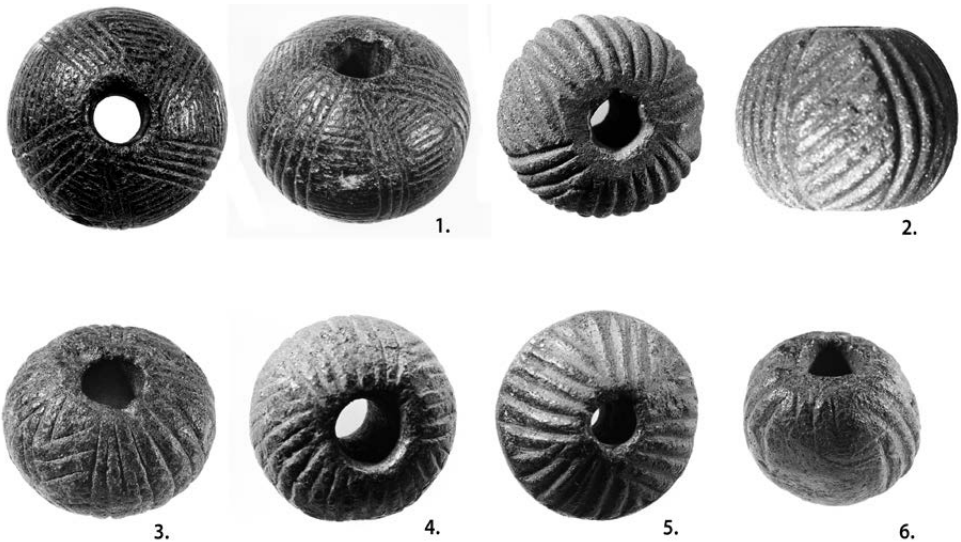
Spinnehjulet fra Uskjå i Sandnes (S8870) har radiært stilt dekor av vekselvis fletninger og langstrakte rektangulære figurer som ender i en krok mot hullet (figur 4). Spinnehjulets funksjon tatt i betraktning, er det ikke urimelig å tolke figurene med kroker som tener. Tenens form i jernalderen kjennes fra noen få gravfunn. Dens forekomst er i stor grad avhengig av bevaringsforholdene, da den er laget av tre, men ofte med en krok og holk av jern eller bronse. I Rogaland er de kjent fra eldre jernalders graver som Østabø i Vindafjord (S2256) og Øvre Mæle i Hjelmeland (S2371). I sistnevnte grav var det bevart en 19 cm lang håndten med et spinnehjul av jern samt rester av tråd som lå tvunnet rundt tenen. Fra Eide i Ølen (S2748) foreligger et endestykke av en håndten med en krok av jern, også den med rester av tråd. Tenen som er avbildet som figur 171 i Rygh (1885), er fra Skåre i Haugesund. Den er ca. 17 cm lang på Ryghs figur, iberegnet holken av bronse. Kroken i samme materiale er avbrutt. Spinnehjulet som sitter på, er også av bronse.

Kosmisk bevegelse, tid og skjebne

Ovenfor er det vist til en forståelse av spinnhjulene og deres dekor som setter dem i sammenheng med sterke kosmiske krefter, en idé som har vid utbredelse i tid og rom. Den kosmologiske sammenhengen til spinning og annet tekstilarbeid er senere diskutert og underbygget av Lise Bender Jørgensen (2013) gjennom henvisning til etnografisk materi-

Figur 6. Spinnehjul med nøstedekor fra Helle, Forsand (S3564). Tverrmål 4, 3 cm. Tegning: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

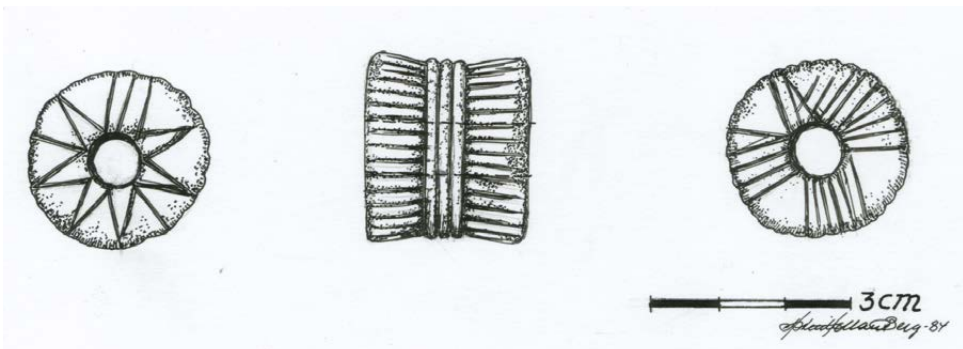

Figur 7. Spinnehjul med nøstedekor fra 1. Nordbø, Kvitsøy (S11728). Tverrmål 3,5 cm; 2. Bru, Rennesøy (S3399). Tverrmål 3,5 cm; 3. Opsal, Finnøy (S10191). Tverrmål 3, 5 cm; 4. Kylå, Finnøy (S8471). Tverrmål 3, 2 cm; 5. Idse, Strand (S6755). Tverrmål 3, 1 cm; 6. Reianes, Rennesøy (S6632). Tverrmål 1, 9 cm. Foto: Terje Tveit og Åge Pedersen, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

ale. Bender Jørgensen viser hvor kroppsliggjort og dypt fundamentert de ulike spinneretningene er i folks verdensforståelse, og hun kobler Z- og S-spinning til henholdsvis *medsols* og *motsols* bevegelse. Slike koblinger mellom praksis og mentalitet oppstår i aktiviteter som

Figur 8. Garnnøste fra Tegle, Time (S4850f). Foto: Norsk Folkemuseum / Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

Figur 9. Spinnehjul med dekor som hespe eller dukke samt sol rundt hullet på den ene siden. Fra ukjent sted, Jæren (S1531). Tverrmål 2, 8 cm. Tegning: Astrid Hølland Berg, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger ©.

leverer sterke og gode uttrykk som evner å skape bestemte sett av assosiasjoner. I metall- og keramikkhåndverket ligger det i endringsprosessen gjennom ild og varme et stort potensial til å vekke assosiasjoner til forvandling og overgang mellom ulike tilstander (eks. Fredriksen 2006). Tekstilarbeidet har et potensial til å skape assosiasjoner gjennom uttrykksfulle bevegelser i samhandling mellom kropp, redskaper og ulike former og stadier av tekstil. Gjennom spinningen skapes tråd av ulik lengde og kvalitet, som kan assosieres med ulike

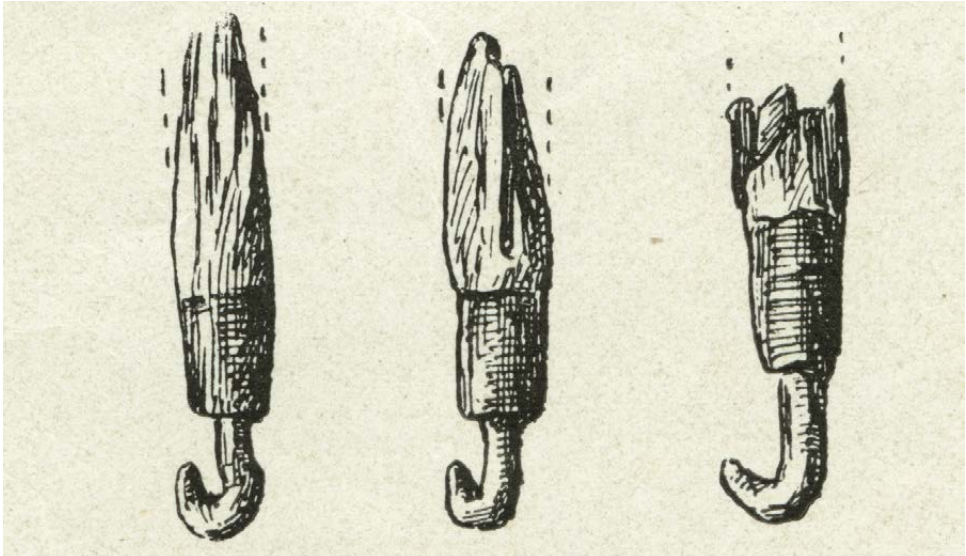
livsløp. Tråden kan bli jevn, sterk og lang. Men den kan også bli full av knuter, og den kan ryke. Assosiasjonene til tid, tidsforløp og skjebne, som del av et allestedsnærværende håndverk, finnes i mange ulike kulturelle sammenhenger og til ulike tider (Kristoffersen 2004b:296 med referanser). Det er også et håndverk som mange har deltatt i eller sett. Bender Jørgensen omtaler tekstilarbeidet som en aktivitet som foregikk mer eller mindre kontinuerlig, og som involverte de fleste medlemmer i husholdet (Bender Jørgensen 2013:128–129). Spinning er også beskrevet som en meditativ prosess som åpner for tankevirksomhet (Grömer 2010:79). Sammenhenger mellom tid, skjebne og tekstilarbeid i en jernalderkontekst er tatt opp i en rekke arbeider, ofte med henvisning til de spinnende eller vevevende normene, slik det er tolket på grunnlag av skriftlige kilder (Kristoffersen 2000:137–143 med referanser; Price 2002 med referanser). I kildene står det riktignok at de tvinnet snøre eller tau, ikke direkte at de spant, men det kan argumenteres godt for at det var det de egentlig gjorde (Heide 2006b:257). Eldar Heides (2006a; 2006b) diskusjon av begrepet *åndetråd* og sammenhengene mellom *gand*, *seid* og *spinning* har tilført forskningen på norner og spinning et bredere sett av argumenter og gitt spinneaktiviteten et utvidet innhold, også som førkristne ideer. Det vil jeg komme tilbake til mer detaljert nedenfor.

Selv om det kan pekes på en mengde kompliserende faktorer i koblingen mellom begrepene knyttet til spinning i kilder som kan være skrevet ned på et senere tidspunkt, og det arkeologiske gjenstandsmaterialet fra jernalderen, er det ovenfor vist til sammenhenger med vid utbredelse i tid og rom. Kontinuitet i visse forhold gjennom jernalderen kan argumenteres for gjennom spinnehjulenes hyppighet i gravene fra romertid til de forsvinner med den kristne gravskikken ved overgangen til middelalder. Ovenfor er det referert til Oehrls (2011) diskusjon av sammenheng mellom runer, runeliknende tegn, dekor og gjenstand. Han viser til lang kontinuitet i det magiske tankestoffet som ligger i dette forholdet. Magisk-poetiske omskrivninger (heitti og kjenninger) av våpen som kjennes fra islandske middelalderkilder, er belagt i innrissede figurer på gjenstander helt ned på 200-tallet. I hans tilfelle dreier det seg om innskrifter og dyremotiv på spyd, for eksempel viser han til et spyd fra Polen med en fiskefigur, og refererer til hvordan stikkvåpen i skaldelitteraturen er omskrevet med *fisk* (Oehrl 2011:70–74). Lotte Hedeager har diskutert kontinuitet i tankemønstre eller mentale strukturer gjennom jernalderen ut fra dyreornamentikkens lange varighet (Hedeager 2004:222–225, 2011:212). Denne ornamentikken bærer i seg mentale strukturer gjennom sin kompleksitet, og forholdet kan ikke overføres til den enkle dekoren på spinnehjul. Likevel tyder synliggjøringene av spinnehjulene i gravkonteksten på at de har vært tillagt betydning i en videre sammenheng gjennom den samme perioden. Endringer i løpet av denne tiden har sannsynligvis forekommet, men det er rimelig at de i stor grad har holdt seg innenfor det skisserte betydningskomplekset. Og det er nettopp lange og seige tradisjoner som kjennetegner tekstilhåndverket, der tankemønstre blir lagret og går inn i den langsomme historien (se for eksempel Le Goff 1978, for tankemønstre og langsom historie). Det kan kanskje tale til spinnehjulenes særlige betydning at de inngår i den gruppen av gjenstander som er *skriftbærere* (Seim 2004); de er påført runer. Fra Rogaland er det runer eller runeliknende tegn på spinnehjul både fra eldre og yngre jernalder. Andre gjenstander med runer fra eldre jernalder er våpen, relieffspenner, gullbrakteater og beinredskaper som kjøttkniver og kammer. Det kan videre være av betydning at spinnehjul også blir funnet i myr og vann, og dermed kan være lagt ned som offer, ut fra den betydning slike funnkontekster ser ut til å ha hatt i jernalderen (eks. Bukkemoen 2007:231). Det gjelder spinnehjul fra Helge-

land i Sandnes (S7302) og fra Undheim i Time (S7909), begge i myr, samt fra Grødaland i Klepp (S3404), som er funnet i et tjern. Hjulet fra Undheim er kuleformet, og kan dateres nokså sikkert til romertid eller folkevandringstid.

Eldar Heide legger et langtidsperspektiv på sin diskusjon av *åndetråd*. Hans tilnærming er etymologisk (det vil si gjennom ordenes opprinnelse og grunnbetydning), der kontinuitet vises gjennom variasjon som kan forklares som en forgreining fra et felles opphav, uten at det utelukker endring (Heide 2006b:305). Heide argumenterer for at *seid* er etymologisk forbundet med *tråd*, og *gand* har betydninger relatert til garn, tvinnede/snurrende ting og spinnekoner (Heide 2006b:235–234, 304–305). Disse sammenhengene er bevart på Island, Færøyene og i Nord-Norge. Fordi det har vært liten kontakt mellom disse områdene etter middelalderen, kan han trekke forholdet tilbake i tid, noe som støttes av at spinning og annet tekstilarbeid kan kobles opp mot trolldom i kilder helt tilbake til 600-tallet, både på Kontinentet og i Norden. *Seid* ser ut til å dreie seg om spinning av, utsending av, tiltrekking med og manipulering av et *åndesnøre* (Heide 2006b:237). Kjernen i *seid* var spinning. Dette knyttes til oppfatningen av tråd som *skjebnetråd* eller til bevegelsene av tenen. Magiske egenskaper kunne spinnes inn i garn, og man kunne spå i en spunnet tråd.

Gjennom diskusjonen av solmotivet er dekoren på spinnehjulene satt inn i kosmiske sammenhenger. Det er ikke gjort kun ved at motivene i seg selv vekker assosiasjoner til solen. Dekoren på spinnehjulene, særlig de radiære linjene og vinkelbordene rundt hullet, er dekor som er tett knyttet til spinnehjulets form og den kosmiske relasjonen som ligger i dets bevegelse når det er i aktivitet, slik det er diskutert ovenfor. Solens bevegelse er et uttrykk for tid, og tid er igjen tett forbundet med forestillinger om skjebne. Normene blir sett som personifiseringer av tiden (Clunies Ross 1998:245). Navnene deres, *Skuld* kan bety «å være forpliktet, *Urd* «å være», *Verdandi* «å bli», kan forstås som uttrykk for fortid, nåtid og fremtid. Slik kan assosiasjoner som innbefatter sol, kosmisk bevegelse, tid og skjebne knyttes til spinnehjulene og deres dekor. Motiver som tvinnede og flettede tråder kan gjennom Heides analyse av begrepet *åndetråd* settes inn i dette betydningskomplekset. Det gjelder også de mer sjeldne motivene som *nøste* og *ten* (jf. Heide 2006b:243–255). *Gandr* kan bety *håndten* på norrønt. Tener er da også funnet i sammenhenger som kan antyde at de har hatt en betydning ut over det å være et tekstilredskap. I begge de godt utstyrte kvinnegravene fra folkevandringstid med relieffspenner fra Kvåle i Sogndal, Sogn og Fjordane, er det funnet håndtener (Kristoffersen 2000:360–364, 385–386). Begravelsene ligger i kister som er delt i to: en del der den/de døde ligger, og en del der utstyr er plassert. I den eldste graven (B13954) er det funnet én ten med en krok av jern og holk av bronse. Tenen har ligget i utstyrsdelen sammen med det ene spinnehjulet fra graven, der litt av tenen sitter i. Begge ble funnet nær skillet mot den delen av kisten der de døde lå (en voksen kvinne og et ti år gammelt barn). I den yngste graven (B6516) ble det funnet ni tener med krok og holk av jern (figur 10). Det er skåret spor i tenen, ifølge Shetelig (1912) for å gi plass til den ferdige tråden. Ingen av disse tenene har sittet i spinnehjulet, som er av jern, og ble heller ikke funnet sammen med det, selv om alt lå i utstyrsdelen. Alle de ni tenene lå spredt rundt det spannformede leirkaret. Det går ikke klart frem om de har ligget i eller ved karet. Like ved lå vevsverdet. Kan plasseringen av tenene i sammenheng med leirkaret og uttrykket for endring og transformasjon som kan ligge i karet (Fredriksen 2006), samt antallet ni, være argument for at tenene var tiltenkt en særlig betydning i gravkonteksten? Diskusjonen om *Den kosmiska tiden och talet nio* finnes hos Olof Sundqvist (2007:126–128). Han mener at nitallet ikke bare hadde betydning i en kristen

Figur 10. Tre av de ni tenene fra Kvåle, Sogndal i Sogn og Fjordane (B6516) (fra Shetelig 1912:figur 360).

sammenheng, men også i den førkristne skandinaviske kulturen, der det finnes i kosmiske sammenhenger koblet til tid. I flere eddadikt indikerer nitallet forventning og forandring. Han referer til Gro Steinsland, som kobler nitallet til liminale faser i initiasjonsrituer, transformeringer, forandringer og overgang fra én status til en annen. Det er en forståelse av de ni tenene som ville rime godt med den symbolikk som spilles ut ved en begravelse. Nærheten til vevsverdet kunne være et argument for å koble det til tekstilarbeidet, men også for å se tenene i sammenheng med dette redskapets særlige betydning ut over det praktiske. Vevsverd av jern har vært tilskrevet rituell betydning og vært koblet til det å se inn i fremtiden. Flere vevsverd er omsmidde sverd, som gir redskapet et potensial for et transformativt og grenseoverskridende innhold (Kristoffersen 2000, 2004a, 2004b, 2004c). Sverd og tekstilredskap, med sine assosiasjoner til ulike kjønn, blir ikke motpoler. Forholdene ligger heller latent i flere lag av assosiasjoner i et slikt vevsverd (Kristoffersen 2004c:64–65).

Å velsigne et arbeid

I denne teksten er det argumentert gjennom en sammenstilling av litteratur og arkeologisk materiale. Det er argumentert for at tekstilrelaterte motiver som tvinnede og flettede tråder, nøster og tener kan få en betydning som relaterer dem til assosiasjoner i rekken sol, kosmisk bevegelse, tid og skjebne. Begrepet *åndetråd* har vært viktig for denne koblingen. I en slik forståelse av motivene vil det være et aktuelt og kritisk spørsmål hvorvidt man skal legge betydning i denne typen enkel dekor, og om man skal overføre den generelle betydningen av spinning til dekoren. Assosiasjonsrekken rommer et dyptgripende betydningskompleks der grunnleggende og seige tankemønstre er involvert. Det enkle i motivet er i seg selv ikke

noe motargument mot slike vidtrekkende sammenhenger. Nettopp gjennom det enkle ville en kunne koble vanskelig overskuelige forhold til sine daglige sysler og slik lettere håndtere dem. En annen mulig forståelse av dekoren på spinnehjulene ville være å legge et mindre vidtrekkende og mer øyeblikkbetinget innhold i dekoren og se dens opphav i den innskyttelse som kan oppstå i sammenhengen mellom redskap og aktivitet. Hva er vel mer åpenbart enn å dekorere redskapene med elementer fra den aktivitet de inngikk i, og nettopp bruke motiver som tvinnede og flettede tråder, nøster og tener? Dekoren ga spinnehjulet et vakkert og «riktig» uttrykk. Det var viktig nok når det dreide seg om et redskap man til daglig hadde i hendene. Og det var mer enn en innskyttelse. Den gjentakende forekomsten viser at dette var blitt tradisjon. Solmotivene kan forstås som uttrykk for et ønske om å velsigne arbeidet og å la det bli godt, med bakgrunn i solen som livgivende og skapende element. Det var mer enn viktig nok. Og kanskje er det på slike forklaringer man bør lande. Likevel står ikke de ulike forståelsene i noe motsetningsforhold til hverandre, og koblingene til *åndetråd* og *livstråd* bør prøves ut, og de bør absolutt stå som et mulig bakteppe når man undrer seg over et dekorert spinnehjul.

Takk

Takk til dr. Sigmund Oehrl, Universität Göttingen for å ha tolket runer og runelignende tegn på spinnehjul fra Rogaland og for diskusjoner om forholdet mellom runer og dekor. Takk til professor Inge Sarheim, Universitetet i Stavanger, for oppklaring angående forholdet mellom z- og r-runer. Takk til Ellen Tjorhom Boe, Universitetet i Stavanger, som kan tekstilarbeid på gamlemåten, og som generost deler sin kunnskap. Takk til fagfellen og til redaksjonen for gode innspill.

Summary

On decorated spindle whorls

Within the county of Rogaland in south western Norway nearly one thousand spindle whorls have been found. Quite a few of these whorls, especially the ones from the Roman and Migration Periods, are decorated. My paper focuses on ornaments interpreted as sun figures and motifs related to the function of these tools: braided and twisted threads, whorls decorated like small balls of yarn as well as the rare occurrence of a distaff motif and rune-like inscriptions. In the discussion the motifs are associated with the cosmic connotations of textile work and interpretations with far-reaching associations like the cyclical movement of the sun, time and faith. They are also connected to the conception of *åndetråd*. Arguments, which support interpretations along these lines, are put forward. It is suggested that it may have made perfect sense to handle and cope with existential issues through the incorporation of simple motifs on tools used in the daily work of spinning. The textile and sun-related motifs may, however, on the other hand, be explained by the obvious and direct link between activity and tool. One might ask, what could be more important than combining functionality with beauty in a tool which was handled daily and to bless ones work through the life-giving symbol of the sun?

Litteratur

Andersson, Eva

2003 *Tools for Textile Production from Birka and Hedeby. Excavations in the black earth 1990–1995*. Birka Studies, vol. 8. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Andersson Strand, Eva

2010 The Basics of Textile Tools and Textile Technology. From Fibre to Fabric. I *Textile Terminologies in the Ancient Near East and Mediterranean from the Third to the First Millennium BC*, redigert av Cécile Michel og Marie-Louise Nosch, s. 10–22. Oxbow books, Oxford.

Bukkemoen, Grethe B.

2007 Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder. I *Sjøreiser og stedsidentitet. Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*, redigert av Lotte Hedeager, s. 135–302. Oslo arkeologiske serie, vol. 8. Unipub, Oslo.

Bender Jørgensen, Lise

2013 Spinning faith. I *Embodied Knowledge. Historical Perspectives on Belief and Technology*, redigert av Katharina Rebay-Salisbury og Marie Louise Stig Sørensen, s. 128–136. Oxbow books, Oxford.

Clunies Ross, Margaret

1998 *Hedniska ekon. Myt och samhälle i fornordisk litteratur*. Oversatt av Suzanne Almqvist. Anthropos, Uddevalla.

Dybdahl, Audun

1988 *Fra ull og lin til klær. Arbeidsmåter og redskaper på Innherred*. Temaskrifter, vol. 3. Steinkjer Museum, Steinkjer.

Dybsand, Guri

1956 Et folkevandringstids gravfunn fra Ommundrød i Hedrum, Vestfold. Meddelelse om undersøkelsen. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1954–1955*:7–29.

Fredriksen, Per Ditlef

2006 Moving Closer to the Fire. Heat Transformations and Bucket-Shaped Pots in Burials. *Norwegian Archaeological Review* 39(2):126–137.

Gjessing, Gutorm

1934 *Studier i norsk merovingertid. Kronologi og oldsakformer*. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo Skrifter, Historisk-filosofisk klasse, vol. 1934:2. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.

Grömer, Karina

2010 *Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa. Geschichte des Handwerkes und der Kleidung vor den Römern*. Naturhistorisches Museum, Wien.

Halvorsen, Sunniva W.

2008 Myrfunn av tekstiler – en ny undersøkelse av funnene fra Tegle og Helgeland. Upublisert masteroppgave i arkeologi ved Universitetet i Bergen, Bergen.

Harrington, Sue

2008 *Aspects of Gender Identity and Craft Production in the European Migration Period. Iron Weaving Beaters and Associated Textile Making Tools from England, Norway and Alamannia*. BAR International Series, vol. 1797. John and Erica Hedges, Oxford.

Heide, Eldar

2006a Spinning seiðr. I *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes and interactions*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 164–170. Vägar till Midgård, vol. 8. Nordic Academic Press, Lund.

2006b Gann, seid og åndevind. Upublisert doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen, Bergen.

Hedeager, Lotte

2004 Dyr og andre mennesker – mennesker og andre dyr. Dyrornamentikkens transcendentale realitet. I *Ordning mot kaos. Studier av nordisk førkristen kosmologi*, redigert av Anders Andrén, Kristina Jennbert og Catharina Raudvere, s. 219–287. Vägar till Midgård, vol. 4. Nordic Academic Press, Lund.

2011 *Iron Age myth and materiality: an archaeology of Scandinavia AD 400–1000*. Routledge, London.

- Høigård Hofseth, Ellen
 1985 Det går i spinn. Forsøk på klassifikasjon av spinnehjul i Rogaland. I *Artikkelsamling 11*, redigert av Jenny-Rita Næss, s. 33–61. AmS-Skrifter, vol. 11. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- 1990 Spinnesiden – et uttrykk bare for flittige hender? *Viking* 53:102–116.
- Kristoffersen, Siv
 2000 *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. Studia humanitatis Bergensia, vol. 13. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- 2004a Bridal jewels – in life and death. I *Combining the Past and the Present. Archaeological perspectives on society*, redigert av Terje Oestigaard, Nils Anfinset og Tore Saetersdal, s. 31–37. BAR International Series, vol. 1210. Archaeopress, Oxford.
- 2004b Symbolism in rites of transition in Iron Age Norway. I *Celebrations. Selected papers and discussions from the Tenth Anniversary Symposium of the Norwegian Institute at Athens, 12–16 May 1999*, redigert av Michael Wedde, s. 287–303. Papers from the Norwegian Institute at Athens, vol. 6. Norwegian Institute at Athens, Bergen.
- 2004c Husfruen.: Formidling av fortidige roller. I *Feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskning i Rogaland*, redigert av Lotte Selsing, s. 59–66. AmS-Varia, vol. 41. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
- Le Goff, Jacques
 1978 Mentaliteterna, en tvetydig historia. Oversatt av Ingrid Elam. I *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, redigert av Jacques Le Goff og Pierre Nora, s. 244–261. Kontrakurs. Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm.
- Oehrl, Sigmund
 2011 Runen, runenähnliche Zeichen und Tierdarstellungen auf Waffen. Überlegungen zu den Ritzzeichen auf Pfeilschäften aus dem Kriegsbeuteopfermoor von Nydam und tauschierten Lanzenspitzen der Römischen Kaiserzeit. *Offa* 63–64:63–78.
- Price, Neil S.
 2002 *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun, vol. 31. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala.
- Rygh, Oluf
 1885 *Norske oldsager*. Cammermeyer, Christiania.
- Seim, Karin F.
 2004 Runologi. I *Handbok i norrøn filologi*, redigert av Ole Einar Haugen, s. 119–174. Fagbokforlaget, Bergen.
- Sjøvold, Thorleif
 1958 Ommurdrød. Migration Period graves. Norway. N2. *Inventaria Archaeologica*. Union internationale des sciences pré- et protohistoriques. Habelt, Bonn.
- Shetelig, Haakon
 1912 *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter, Ny række, vol. 2:1. John Griegs boktrykkeri, Bergen.
- 1914 Arkeologiske tidsbestemmelser av ældre norske runeindskrifter. I *Norges indskrifter med de ældre runer*, Vol. 3, ved Magnus Olsen, s. 1–76. A.W. Brøgers Bogtrykkeri, Christiania.
- Sundqvist, Olof
 2007 *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Occasional Papers in Archaeology/OPIA, vol. 41. Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Uppsala.
- Verhecken, André
 2010 The Moment of Inertia: a Parameter for the Functional Classification of Worldwide Spindle-Whorls from all Periods. I *NESAT X. North European Symposium for Archaeological Textiles X*, redigert av Eva Andersson Strand, Margarita Gleba, Ulla Mannering, Cherine Munkholt og Maj Ringgaard., s. 257–270. Oxbow books, Oxford.
- Warburg, Lise
 1974 *Spindebog*. Borgen, København.